

SKALK

Nr. 5

NYT OM GAMMELT

Oktober 2013

Dagligliv i Istedgade

KRONIK af Hanne Fabricius

Efter at den militære demarkationslinie omkring hovedstaden blev rykket ind til indersiden af Søerne i 1852, blev størstedelen af Vesterbros sidegader anlagt i de følgende 15 år. De fleste gader løb fra Vesterbrogade og ned mod datidens Kalvebod Strand, et bredt strandensområde, hvor Halmtorvet og Sønder Boulevard ligger i dag, mens Istedgade og Svendsgade blev planlagt som brede parallelgader til Vesterbrogade. Svendsgade nåede dog aldrig længere end til Absalonsgade og blev dermed en meget kort og bred gade (lige bag Københavns Museum og Vesterbros Torv), mens Istedgade voksede ud fra begge sider

af Gasværksvej, nåede Reventlowsgade i 1889 og Enghave Plads i 1898.

*

Med det ry, som Istedgade senere i 1900-årene fik, er det i dag svært at forestille sig, at gadestykket mellem Gasværksvej og Reventlowsgade oprindeligt var den *pæne* ende af Istedgade. Men sådan var det. I det hele taget var Istedgade i begyndelsen en gade, hvor der boede mennesker fra alle samfundets lag såsom direktører, håndværkere og -mestre, arbejdere, butiksejere, kontorfolk, velhavende pensionister og enker og studerende. Det var modsat Gasværksvej, der førte ned til Vestre Gasværk fra 1857, og som hurtigt blev domineret af arbejderfamilier og i kølvandet på dem værtshuse, fordi grundlaget for værtshusdrift hermed var skabt.

Mellem 1850-80'erne bestod en del af nybyggeriet på Vesterbro af forhuse med

---

Titelbillede: Istedgade set fra Viktoriagade, akvarel 1880. Alle bygningerne er i dag erstattet af nye. – Hotelfotografiet på side 19 er fra 1940'erne.

store lejligheder på tre til ti værelser, og i Istedgade blev der på stykket fra omkring Helgolandsgade til Reventlowsgade opført ejendomme med herskabslejligheder på seks til ti værelser, hvoraf de fleste i dag er omdannet til hoteller. De store lejligheder var tiltænkt »pæne og hæderlige folk«, som man dengang omtalte de mennesker, der ikke tilhørte arbejderklassen.

De nyopførte huse var til at begynde med uden baghusbebyggelse. Der var masser af lys og luft, og mange havde endda udsigt til Kalvebod Strand. Men alt det grønne og landlige forsvandt fra 1880'erne, da de høje lejekaserner med blandt andet de brandfarlige korridorejendomme på fem og seks etager skød op samt de lige så høje side- og baghuse. Hermed skiftede beboersammensætningen, og ændringen til en arbejdersgade var sat i gang. Istedgade kom snart til at ligne de andre sidegader

Udsigt over Kalvebod Strand fra Vesterbrogade omkring 1875. Den hvide bygning yderst t.v. er skydeselskabets bygning Enighedsværn. I det grønne område til højre for blev Kødbyen indviet i 1879. – Ukendt maler, Københavns Museum, hvorfra billederne side 18, 20 nederst og 23 også stammer.

på Vesterbro, hvor der især boede små erhvervsdrivende, håndværkere og arbejdere.

Ud mod gaden lå de lidt større lejligheder, og i de snævre baggårde, hvor lyset og luften havde svært ved at trænge ned, lå alle de små lejligheder. Mange steder var boliger og erhverv klumpet sammen. I forhuset kunne der være en slagter, en grønthandler, en skomager, en skrædder eller en bager, hvor butiksejeren måske boede eller

Baggården til Istedgade 117 med plankeværker og retirader, fotograferet 1970.

havde sit værksted i bagbutikken. I baggårdene kunne der også ligge butikker, blandt andet havde Istedgade til langt op i tiden flere koloniallagre i den første baggård.

Med baggårde så snævre som skorstene, fyldt med en blanding af boliger, stalde, værksteder og små fabrikker, blev lys og frisk luft en stor mangelvare. Op ad husmurene lige under lejlighederne stod de stinkende retirader, pissoirs og skraldebøtter, så det var sjældent, at det var duften af mors frikadeller eller brisen fra Kalveboderne, som dominerede luften. Var der en kludekræmmerforretning i huset, bredte der sig især om sommeren en ubeskrivelig, vammelig stank af gamle klude og rådne ben. Dagen lang svirrede den summende støj fra alle de mennesker, som boede inden for så lille et areal, for på en enkelt matrikel med mange baggårde kunne der snildt bo 300-400 mennesker. Lå der til lige et værtshus i forhuset, kunne larmen holde beboerne vågne langt ud på natten.

Især fredag og lørdag aften kunne det ske, at beboerne blev vækket af kvinde- og barneskrig, hvis en beruset far kom hjem og lod sine frustrationer gå ud over familien. Havde han drukket ugelønnen op i stedet for at tænke på, at hans familie

Istedgades første bygning var Skomagerstiftelsen, opført 1858 ved Gasværksvej. Senere opførte laug og private flere stiftelser til pensionerede håndværkere og fattige.

skulle have mad på bordet, blev der ballade. Men måske var de så heldige, at han i et anfald af dårlig samvittighed havde købt en sandål af *manden med sandålene*. Hver aften kunne man møde denne mand på sin tur gennem Istedgades mange beværtninger som *Café Stangen*, *Hotel Isted*, *Café Dannebrog* og *Café den trettende Kreds*, hvor han solgte sine sandåle. Dengang var der mange, som stangede ål i Gasværkshavnen, og efter at ålene var flået, blev de rullet i sand, deraf navnet sandål.

Vesterbropræsten Richard Thomsen udgav i 1916 en lille bog med titlen: *Fra Vesterbros Fattigvarterer. En Appel til »den anden Halvdel«*. Den var et opråb om de barske og fattige forhold på Vesterbro, hvor det nu heldigvis var sjældent, at to familier måtte deles om en toværelses lejlighed. I stedet var arbejderfamilierne med op til ti børn stuvet sammen i små, mørke lejligheder på meget få kvadratmeter plus eventuelle familiemedlemmer fra provinsen, som var søgt til hovedstaden for at søge lykken

her. Var der plads til det, sov hele familien sammen i soveværelset, men var de for mange, sov de voksne børn i entreen.

Fattigdom, arbejdsløshed, sygdom, sult og død var noget, alle kendte til, og selv om beboerne kunne være uenige i hverdagen, stod man sammen og hjalp hinanden, når der var brug for det. På den måde blev

Denne hestestald bag Istedgade 114-126 overlevede byfornyelsen.

Jacob Ellehammer troner i sit værksted i baggården til Istedgade 119. – Efter Skygebjerg 2006.

Litt: Hanne Fabricius: Porten til Istedgade. Sohn 2013. – www.tyra.dk

dét særlige sammenhold skabt, som mange efterlyser på Vesterbro i dag. Det var ikke ualmindeligt at flytte tre til fire gange om året, fordi det kneb med at betale huslejen. En af årsagerne til, at mange familier også kunne flytte fra lejlighed til lejlighed, finder man i flere pensionisterindringer fra 1890 til ca. 1910. Det fremgår, at der var et overskud af lejligheder på brokvartererne, hvor hele gader i perioder stod tomme, så for at få dem lejet ud, tilbød man de fleste steder, at nye lejere kunne bo gratis i op til tre måneder. Når en flytning var aktuel, kom husfaderen med en trækvogn, hvor på de fleste ejendele kunne være, og da mange andre var i samme båd, var der gerne hjælpende hænder til flytningen.

Det var ikke kedeligt at vokse op i Istedgade, for her skete altid noget. Manglen på plads i de små lejligheder betød, at beboerne brugte gaden som deres dagligstue og legeplads, og at alle fulgte med i hinandens gøremål. Her var voldsomme gadekampe mellem børnene, slagsmål foran værtshusene, dinglende fulde mænd, der enten var højtråbende og syngende, havde rablende delirium eller var tavse og sammenbidte. Det var især de første, der gerne havde en flok drillende og hujende unger efter sig.

Men det kunne også ske, at børn og voksne sammen jagtede en tyv, mens alle skreg: *Stop tyven! Stop tyven!*

Inde bag den dybe passage mellem Istedgade 109 og 119 drønedes der høje brag, motorstøj og andre mærkelige lyde fra den mindre værkstedsbygning, hvor den kun 25-årige mekaniker og opfinder Jacob Ellehammer i 1896 var flyttet ind. I sit nyindrettede laboratorium og værksted fremstillede han blandt andet cigarethylstermaskiner og motorcyklen *ElleHam*. I 1905-06 skabte han en trecylindret stjerne-motor, som han brugte til den første danske flyvemaskine, og 12. september 1906 lykkedes det Ellehammer at få sit første fly i luften, efter at han havde transporteret det ned på den lille ø Lindholm ved Møn. Flyet lettede ca. en halv meter og fløj 42 m, men da det var en såkaldte tøjret flyvning, blev den ikke anerkendt som en fri flyvning. I 1908 vandt Ellehammer førsteprisen ved det første flyvestævne i Europa, da han var den eneste, der fik sin maskine i luften, og i 1911 lykkedes det ham at få sin nybyggede helikopter i luften.

I begyndelsen af 1900-tallet voksede skuespilleren Liva Weel op i Istedgade i et trygt og borgerligt hjem med klaver og med en far, der var opdagelsesbetjent. Familien

Gadevogne og sporvogn i Istedgade fotograferet omkring 1920 ud for Dannebrogsgade.

Olsen boede i nr. 61, 2. th. over værtshuset *Stangen* (senere: *Jernstangen*). Liva fortæller muntert om livet i gaden med de mange butikker, gadevogne, værtshuse og mennesker, og hvordan hun sammen med gadens andre børn elskede at følge efter lirekassemanden fra gård til gård, mens børnene dansede lystigt til hans musik.

Lige overfor deres lejlighed lå værts- huset *Hotel Isted* i Istedgade 84. Næsten hver aften var der slagsmål både inde og ude foran beværtningen, og det var både de mandlige og de kvindelige værtshuskunder, som bankede hinanden. Når det gik for voldsomt til med slagsmål og larm, hentede Livas mor farens politifløjte. Med den i hånden slukkede hun lyset i deres lejlighed og åbnede vinduet, hvorefter hun blæste højt i politifløjten. De kæmpende værts-

husgæster stoppede straks deres slagsmål og forsvandt væk til alle sider. Ingen skulle nemlig nyde noget af at støde ind i en af de næsten 150 kg tunge panserbasser, der som kæmpe tanks med opadsnoede overskæg, tyrenakker, ølmaver og skinnende hjelme kom rullende rundt om gadehjørnerne for at se, hvilken af gadens betjente, der havde fløjtet efter hjælp. Oppe i det mørke stuevindue så Liva og hendes søster og mor fnisende til, mens gadebetjentene så sig forvirret omkring, fordi de ikke kunne finde ud af, hvem der havde fløjtet.

Det lyner, blev der skreget, når Wilhelm Kajetræk, Den spanske Hane, Napoleon, Sorte Jakob, Flomme-Olsen eller Jernkonstabilen uden varsel dukkede op i gadebilledet, og straks var Istedgade som blæst for banditter. Alle havde respekt for de kraftige

Heymanns Stiftelse for Officersenker ved Viktoriagade, nedrevet 1899. Avisbillede.

betjente, der uden problemer kunne klare et slagsmål uden assistance. Så snart slagsbrødrene lå ned, bandt betjenten de mest urolige i flokken og tilkaldte en trækvogn, som de mest tilredte blev smidt op på. De mindst medtagne slagsbrødre blev herefter sat til at trække vognen hen på politistationen i Svendsgade, hvor alle blev smidt til afkøling i detentionen. Gadebetjentene var gerne ansat efter vægt og størrelse, og blev man anholdt, var der kontant afregning på stedet, det vil sige en ordentlig kæberasler i den nærmeste port, for betjentene brød sig ikke om at skrive rapport. Det fortælles, at blev man anholdt i Oehlenschlägersgade og skulle skrives, så trak betjenten gerne den anholdte over i Saxogade, for det kunne de nemlig bedre stave til (og så er der ikke engang å på gadeskiltene).

Lyden og især duften af Istedgade fylder meget i de mange erindringer og beskrivelser. Tegneren Anton Hansen, der i 1890'erne voksede op i prostitutionsgaden Knudsgade (i 1908 omdøbt til Eskildsgade) lige rundt om hjørnet fra Istedgade, fortæller, at Istedgade var eventyrets og festernes gade. Andre fortæller, at Istedgade var en funkulende gade, hvor det selv i regnvejret altid

var tørvejr. Når skyerne hang tæt hen over sidegaderne hustage og verden var trist og grå, stod der altid en strålende sol for enden af Enghave Plads. Istedgade havde simpelthen sit eget lys og sin egen duft og lyd. Her blandede børnenes glade stemmer sig med klokken på sporvognen, de voksnes snakken og råbene fra gadehandlere og beværtninger. Her skar den hårde lyd fra de jernbeslåede hjul på brødvogne, mælke- og ølvogne gennem luften, når hestene skramlende trak de tunge vogne hen over brostenene. Hvis børnene var hurtige, kunne de nå at springe op på trinnet bag på vognene og køre med et stykke vej.

Allerede i 1890'erne var Istedgade blevet den dominerende handelsegade på Vesterbro, fuld af gadevogne og gode dagligvarebutikker. Her lå bagere, ismejerier, massevis af slagtere og viktualieforretninger, hørkræmmere, tobakshandlere, vinhandlere, købmandsforretninger og skoforretninger. Istedgade havde også et apotek i hver sin ende, bedemandsforretninger, læger, tandlæger og jordemødre. Man kunne faktisk bo et helt liv i Istedgade uden at mangle noget, og dette fortsatte til op i 1990'erne, før Istedgade ændrede sig drastisk, nærmest over en nat.

Butikkerne holdt længe åbent, og det fortælles, at Istedgade om aftenen var tættere befolket end høkerens tønne med spegesild. Gik man en lun sommeraften en tur gennem Istedgade, blev man mødt af alverdens dufte, der blandede sig med hinanden. Ud fra de åbne butiksdøre bølgede dufte af spegesild, nylavet mad fra stegekældrene, tjære, ost, æbleskiver, surbød, kardemomme, appelsiner og selleri sig med sælsomme duftblandinger af peber, vanilje, puddersukker og kaffebønner. I lyset fra butikkernes petroleumslamper eller gasblus stod kunderne i kø svøbt i grå frysesjaler og med deres spånkurve hængende på armene og ventede på, at det blev deres

tur. I butikkernes udstillingsvinduer husker tegneren Anton Hansen især de høje hvide sukkertoppe, hvor det blå papir var svøbt omkring i en spids. Det var almindeligt at se folk købe to lod kaffebønner af gangen, så der lige var nok til et par kopper kaffe, ligesom det ikke var et særsyn at bruge en kasseret sok som kaffepose.

Gøgleren Svend Aage Palsbom voksede op i en sidegade til Istedgade omkring 1900. Han fortæller, at der lå en stegeskælder i Istedgade 15 lige over for Mariakirken, hvor stegemutter, fru Larsen, stegte fiskefrikadeller, sild, pandekager, kartofler og koyverfrikadeller i det samme fedt. Var der behov for mere fedt, kom hun bare en ny klump gul hesteflomme på den store stegepande, der kunne rumme mindst 25 store frikadeller. Delikatessen var koyverfrikadeller til otte øre, der smagte som hønsekød, eller en stor luns stegt koyver til 10 øre, som smagte himmelsk. Når stegevarerne var klar, gik stegefatter rundt med en lille vogn, hvorpå der stod kurve med hans kones stegte lækkerier i. Dem solgte han til de mindre værtshuse og pensionater i området. Når Svend Aages mor serverede de store kugleformede koyverfrikadeller til middag, skar hun dem altid midt over, så der var to halve til hver.

Mange familier købte på klods i de lokale butikker. Når Svend Aage blev sendt ned til urtekræmmeren for at betale regningen, fik han *tilgift*. Det kunne være to-tre cigarer til hans far, lidt chokolade til moderen og et stort kræmmerhus bolsjer til børnene. Allerede som otteårig købte Svend Aage og hans venner cigaretter hos cigarhandleren. En cigaret kostede en øre, og når de havde betalt, tog cigarhandleren en gasslange, der hang i loftet, og spurgte drengene: *Skal de unge herrer have ild?*

I alle erindringer prises især lørdag aften i Istedgade som ugens mest magiske aften, fordi alle de handlende holdt åbent

til midnat. Hos slagterne og spækhøkerne var der så fyldt, at kunderne stod ude på gaden, og der hørtes latter, snak og råb alle vegne fra. Fra gadevognene langs med fortovene råbte og skreg gadehandlerne for at overdøve hinanden, mens der blev solgt varme nødder, saltede, røgede og friskstangede ål, laks, blomster, grøntsager, frugt og vildænder. De, som var for fattige til at købe en trækvogn, bar i stedet deres varer rundt i en kasse eller i en kurv. Bare mundtøjet var i orden, gik salget strygende. Liva Weel sammenlignede den brogede og maleriske poesi, der især lørdag aften lå over Istedgade, med visse kvarterer i Paris.

Siden blev Istedgade tavs, for i løbet af første halvdel af 1900-tallet blev gadehandlerne og deres trækvogne beordret om i sidegaderne. Samtidig kom den nu afskaffede lukkelov til, hvilket betød, at butikkerne til sidst kun måtte holde åbent til kl. 14 om lørdagen. Ingen i Istedgade forstod, hvordan man med den indskrænkede lukketid kunne nå at få købt ind både til hverdag og til lørdag, og for københavnere forsvandt den gamle glæde og hygge ved at handle i Istedgade lørdag aften i lyset fra gaslygternes skær.

Slagterforretningen i Istedgade 75. Postkort i privateje.

Cirkusartisterne Elisabeth og Valdemar Olsen, med artistnavnet Danty. Valdemar spillede på hesteko, violin, klaver, mandolin og trommer. Elisabeth fra Assens stak af med den flotte artist og lærte at spille, danse og gå på line. Hun boede hele sin enketid på et værelse i Istedgade 14 og passede sit arbejde som oldfrue på Christiansborg. – Ca. 1905, privateje.

På stykket fra Reventlowsgade og op mod Viktoriagade og i de omkringliggende sidegader blev mange af de store seks- til tivarelses lejligheder efterhånden indrettet til pensionater eller små hoteller, hvor nogle boede fast, mens andre kun boede der i kortere eller længere perioder. Blandt de sidste var især de mange musikere og artister, som primært boede på Vesterbro, når deres turné faldt forbi det københavnske forlystelseliv som Tivoli, Cirkusbygningen, dansesalonerne eller varietéerne. Nogle af de udenlandske artister talte endda dansk, men med deres helt egen specielle Istedgadedialekt, som

de havde lært, da de som artistbørn var på turné med deres forældre og derved fik lejlighed til at gå kortvarigt i skole og lege med kvarterets børn. Svend Aage Palsbom fortæller, at Vesterbrogade i starten af 1900-tallet simpelthen var én lang Dyrehavsbakke med dansesteder, beværtninger og varietéer med artister, loppedronninger og -cirkus, slangemennesker, havfruer, damer uden underkrop, spåkællinger, talende fisk og selvfølgelig svindlere.

*

I Martin Andersen Nexø's novelle *Vesterbro* fra 1910 kommer læseren på en sanselig byvandring på Vesterbro med et mylder af små restauranter og artisthoteller. I gaderne hænger der skilte som *Artist-kiosk*, *Artist-pensionat*, *Koncert-*, *Cirkus-* og *Varieté-bureau* og *Privat Zimmer für Artisten*. Mange af ejerne er gamle artister med udenlandske navne, der har slået sig ned og taler et dansk, der forstås af alle nationer og, som Nexø skriver, uden videre vrøvl burde ophæves til et verdenssprog. På fortovet nikker en gul østerlænding i tøfler og lang talar med en kop fløde i den ene hånd og et brød i den anden hånd til tre tyrolerpiger, der skal ind og jodle i cirkus eller Scala. Her blander skaldede mænd, mænd med lange sorte hårpiske, fakirer, tryllekunstnere og slangetæmmere fra Østen sig med afrikanske krigere og russiske bondedansere, som dufter af rigabalsam. Mellem dem vugger eksotiske, store kvinder i tigerstribede spadseredragter ensomt gennem Istedgade som saftfulde kæmpemeloner, mens de nyrner som humledronninger.

En gade bag en hovedbanegård eller parallelt med en af byens vigtigste indfaldsveje er ofte en port til hele verden.

Hanne Fabricius